

Το ύψος της εφέσιμης ποινής των εκδικαζομένων, (από τα τριμελή Εφετεία κακουργημάτων), πλημμελημάτων, άρθρο 489 παρ.1, εδάφιο στ, του Κ.Ποιν.Δικ.

Η διάκριση των αξιόποινων πράξεων ανάλογα με την *in abstracto* βαρύτητα τους, την οποία προβλέπει το Ελληνικό ποινικό σύστημα, άρθρο 18ΠΚ, (υιοθετώντας και τις σχετικές επί του θέματος απόψεις του Ηλιόπουλου)¹, σε πταίσματα, πλημμελήματα και κακουργήματα έχει συγκεκριμένες και κοινές συνέπειες για κάθε ομάδα εγκλημάτων. Η τριχοτόμηση αυτή έχει πολλαπλές πρακτικές συνέπειες τόσο στο πεδίο του ουσιαστικού Ποινικού Δικαίου όσο και της Ποινικής Δικονομίας². Η κοινότητα και η ομοιομορφία των συνεπαγομένων, κατά επίπεδο εγκληματικής βαρύτητας, συνεπειών εκφράζει την ανάγκη ίδιας αντιμετώπισης των αυτών περιπτώσεων, πράγμα το οποίο υπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο την ασφάλεια και την κοινωνικότητα³ του Δικαίου. Κάθε, λοιπόν, απομάκρυνση ή διαφοροποίηση από τις παραπάνω γενικές και αφηρημένες αρχές αφενός μεν πρέπει να στηρίζεται σε απόλυτα αιτιολογημένα και

¹ Βλ. Τ.Ηλιόπουλου "Σύστημα Ελληνικού Ποινικού Δικαίου" εκδόσεις Τζάκα-Δελαγραμμάτικα, 1936, σελ. 137.

² Βλ. Γ.Α. Μαγκάκη "Ποινικό Δίκαιο" Γενικό Μέρος, εκδόσεις Παπαζήση 1981, σελ. 130

³ Βλ. Γ.Μιχαηλίδου-Νουάρου "Δίκαιον και κοινωνική συνείδησις", εκδόσεις Παπαζήση 1971, σελ. 71, βαθμός κοινωνικότητας του Δικαίου = βαθμός αποδοχής του από την κοινωνία.

υψηλά αξιολογημένη ανάγκη αφετέρου δε να μην έρχεται σε σύγκρουση με τη γενικότερη δογματική αντίληψη του Ποινικού Δικαίου.

Αφορμή για το παρόν σημείωμα αποτελεί το, συχνά, εμφανιζόμενο στη δικαστηριακή πρακτική πρόβλημα προσδιορισμού του ορίου της εφέσιμης ποινής των πλημμελημάτων, τα οποία εκδικάζονται στα ακροατήρια των τριμελών εφετείων ή των μεικτών ορκωτών δικαστηρίων.

Η εξαιρετική αυτή αρμοδιότητα των πιο πάνω δικαστηρίων προκύπτει είτε λόγω συμμετοχής ή συναφείας, (όταν δικάζουν συναφή προς κακουργήματα πλημμελήματα), είτε διότι τα δικαστήρια αυτά δέχτηκαν τέλεση αδικήματος σε βαθμό πλημμελήματος κατά επιτρεπτή μεταβολή νομικού χαρακτηρισμού της κατηγορίας. Το σχετικό άρθρο 489 παρ. 1 εδάφιο στ, του Κ.Ποιν.Δικ. προβλέπει ότι έφεση επιτρέπεται κατά της απόφασης του μεικτού ορκωτού δικαστηρίου και του τριμελούς εφετείου με την προϋπόθεση ότι επιβλήθηκε στον κατηγορούμενο "ποινή στερητική της ελευθερίας διάρκειας τουλάχιστον δύο ετών" και σήμερα, μετά την τελευταία τροποποίηση τουλάχιστον ενός έτους.

Μια ερμηνευτική προσέγγιση στη βάση της (στενής) γραμματικής ερμηνείας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η διατύπωση της ως άνω διάταξης δεν εξαιρεί από τη ρύθμιση τα πλημμελήματα. Είναι, όμως, ορθή αυτή η εξομοίωση; Η τυχαία εκδίκαση μιας υπόθεσης από το τριμελές εφετείο, η οποία είναι πιθανόν να οφείλεται ακόμη και σε λανθασμένο βαρύτερο χαρακτηρισμό της πράξης κατά την άσκηση της ποινικής δίωξης⁴ ή κατά την παραπομπή του

⁴ Βλ. απόφαση ΤριμεφετΘεσσαλονίκης 84/1991, περιοδικό *Υπεράσπιση* 1991, σελ. 643

κατηγορούμενου στο ακροατήριο με βούλευμα, δικαιολογεί την υιοθέτηση αυτής της άποψης;⁵

Αν και η τελολογική ερμηνεία στις διάφορες μορφές της, (πλην της αναλογικής), είναι η προσφορότερη και η πλέον ενδεδειγμένη ερμηνευτική μέθοδος, μια προσεκτικότερη γραμματική ερμηνεία παρέχει και αυτή ορισμένα στοιχεία.

Η διατύπωση, λοιπόν, της διάταξης αναφέρεται για τον προσδιορισμό της εφεσίμου ποινής στο είδος του δικαστηρίου και όχι στο είδος του εγκλήματος. Αυτή η πλήρης αποσύνδεση των ορίων της εφεσίμου ποινής από το βαθμό πταίσματος του δράστη και η αποκλειστική σύνδεση τους με το βαθμό του δικαστηρίου παραβιάζει κατάφωρα την

αρχή του άρθρου 4 παρ. 1 του Συντάγματος, (η οποία καθιερώνει την ισότητα των Ελλήνων πολιτών ενώπιον του νόμου). "Δύο διαφορετικά πρόσωπα φερόμενα ως υπαίτια αδικήματος σε βαθμό πλημμελήματος, πρέπει να υφίστανται τις αυτές συνέπειες και να μη γίνεται αδικαιολόγητη διάκριση αφορώσα την προσωπική ελευθερία του προσώπου".⁶ Η διαφοροποίηση αυτή των 6 μηνών, (12 μήνες στο τριμελές εφετείο μείον 4 μήνες στο τριμελές πλημμελειοδικείο), δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή ούτε ηθικά ούτε νομικά. Το επιχείρημα ότι ο νομοθέτης στην παρ. 1 εδ. γ του άρθρου 489 παραπέμπει μόνο στα πλημμελήματα των άρθρων 111 και 116 και συνεπώς ότι αυτή η ρητή αναφορά εκφράζει τη θέληση του να

⁵ η οποία έρχεται, μάλιστα, σε αντίθεση με το πλέγμα όλων των αρχών του Ελληνικού Ποινικού συστήματος, (ουσιαστικού και δικονομικού), που αφορούν την ευνοϊκή μεταχείριση του κατηγορουμένου.

⁶ Βλ. περιοδικό *Υπεράσπιση* 1991, σελ. 644, την απόφαση του ΤριμΕφετΘεσσαλονίκης 84/1991

αποκλείσει κάθε άλλη περίπτωση δεν ευσταθεί για δύο λόγους. Πρώτον διότι η νομοθετική βούληση είναι δέσμια των Συνταγματικών επιταγών και εφόσον στη προκειμένη περίπτωση παραβιάζεται καταφανέστατα η αρχή της ισότητας, επιχειρήματα εκ συνεπαγωγής, (όπως το προηγούμενο), στερούνται παντελώς αξίας. Δεύτερον τόσο διότι η διαδικασία ψήφισης νομοθετημάτων είναι απόλυτα βιομηχανοποιημένη" όσο και διότι η γενικότερη λειτουργία του πολιτεύματος, (τμήμα του οποίου αποτελεί η νομοθετική εξουσία), δεν επιτρέπει αισιοδοξία για το είδος των αξιολογήσεων που γίνονται⁷. Άλλωστε οι (συχνές) μεμονωμένες επεμβάσεις και οι αποσπασματικές τροποποιήσεις, (και οι τροποποιήσεις των τροποποιήσεων), διασπών τον (όποιο) ιδεολογικό-δογματικό προσανατολισμό του Ποινικού Δικαίου, επιτρέπουν την εισδοχή διατάξεων "σκόπιμων", αναχρονιστικών, αντικρουόμενων με τις ήδη υπάρχουσες, οι οποίες αφενός μεν κλονίζουν την ασφάλεια του Δικαίου,

⁷ Όπως επισημαίνει και ο V. Ferrari "Λειτουργίες του Δικαίου", εκδόσεις Σάκκουλα 1992, σελ. 187-188 "προπάντως, οι ίδιοι κανόνες εκδίδονται σοβαρά νοθευμένοι από συμβιβασμούς, που επιτυγχάνονται συχνά υπό την επήρεια εντάσεων και που θίγουν μάλλον τη λεκτική διατύπωση παρά τα περιεχόμενα, για τον πρόσθετο λόγο ότι συμφέρει σε πολλές πολιτικές πλευρές να αφήνουν ανοιχτά πλατιά περιθώρια διακριτικής ευχέρειας και να μετακυλίσουν "προς τα εμπρός" στη διοίκηση και στους δικαστές την ευθύνη των συγκεκριμένων επιλογών. Παρόμοιοι κανόνες προκαλούν σύγχυση προπαντός στους ειδικούς, που μπροστά σε κείμενα σκοτεινά από σημασιολογική σκοπιά και ασύνδετα από συντακτική άποψη δεν μπορούν να προσφύγουν με σιγουριά στη βοήθεια των συνηθισμένων ερμηνευτικών μεθόδων. Οι πολλαπλές ερμηνείες που μπορούν αυτοί οι κανόνες να υπαγορεύσουν διαφέρουν ανάλογα με το είδος του ερμηνευτή και το είδος του αποδέκτη."

αφετέρου δε δεν παρέχουν καμιά βεβαιότητα για την υποτιθέμενη νομοθετική βούληση.

Κατόπιν όλων αυτών είναι προφανές ότι η αναζήτηση της νομοθετικής βούλησης παρέλκει, αφού δεν παρέχει την αναγκαία βεβαιότητα για την ερμηνεία-αξιολόγηση της διάταξης του άρθρου 489, παρ. 1, εδ. στ. Άλλωστε ο ισχυρισμός ότι ο νομοθέτης εν γνώσει του προχώρησε σ' αυτή τη ρύθμιση λαμβάνοντας υπόψιν, αποκλειστικά, το είδος του δικαστηρίου που εκδίδει την απόφαση⁸, καταρρέει στην περίπτωση αντιστροφής του περιεχομένου του. Αφού ο νομοθέτης στην παρ. 1, εδ. γ του ίδιου άρθρου 489, για τον προσδιορισμό του ύψους της εφέσιμης ποινής λαμβάνει υπόψιν του τόσο το είδος του δικαστηρίου όσο και το είδος του εγκλήματος, θα έπρεπε κατά συνέπεια αυτό να ισχύσει και στο εδ. στ και ως εκ τούτου είναι σαφές ότι στο εδ. στ είτε από παραδρομή είτε από προχειρότητα δεν περιέλαβε τις περιπτώσεις συνάφειας ή συμμετοχής ή επιτρεπτής αλλαγής του νομικού χαρακτηρισμού από το δικαστήριο.

Για την υπεράσπιση της διατύπωσης του εδ. στ, που δεν διακρίνει σε κακουργήματα και πλημμελήματα, (για το ύψος της εφέσιμης ποινής), επιστρατεύεται⁹ και ο ισχυρισμός ότι δεν θίγεται η ισότητα εφόσον η πράξη έχει εκδικαστεί από ανώτερο δικαστήριο, το οποίο παρέχει "μείζονες εγγυήσεις" από τα κατώτερα. Πρώτον είναι θέμα απλής λογικής ότι παραβιάζεται η αρχή της ισότητας, όταν ίδιες περιπτώσεις δεν έχουν την αυτή αντιμετώπιση. Δεύτερον το ισχύον

⁸ *Βλ. έτσι Αθανάσιος Κονταξής και Νικόλαος Τσούτσας σε σχετική εργασία τους στα Ποινικά Χρονικά ΑΘ (1989) 270 έως 273.*

⁹ *Α.Κονταξής/Ν.Τσούτσας, Πχρ. ΑΘ(1989) σελ. 273.*

Σύνταγμα καμία ανάλογη "ποιοτική" διάκριση των ποινικών δικαστηρίων δεν προβλέπει¹⁰.

Τρίτον η τυχαία εκδίκαση της υπόθεσης από το εφετείο ή το ΜΟΔ, με κρίση ότι υπόκειται τέλεση πλημμελήματος, δεν συνιστά δικαιολογητικό λόγο περιορισμού των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Με άλλα λόγια το τυχαίο γεγονός δεν μπορεί να θεωρηθεί κριτήριο διαφοροποίησης μεταξύ δύο όμοιων περιπτώσεων¹¹.

Εκτός αυτού ο προσδιορισμός της εφέσιμης ποινής με βάση το συνδυασμό του είδους του δικαστηρίου και του είδους του εγκλήματος ανταποκρίνεται και στο χαρακτήρα του Ελληνικού Ποινικού Δικαίου, το οποίο συναρτά την "ποσότητα" και την "ποιότητα" της αντίδρασης του και από το βαθμό πταίσματος του δράστη.

Τη στενή γραμματική ερμηνεία του εδ. στ, το οποίο οδηγεί σε ακρότητες, αποκρούει και η παραπάνω απόφαση υπ'αριθμ. 84/1991 του ΤριμΕφετΘεσσαλονίκης¹², η οποία αντλεί επιχείρημα από το γεγονός ότι όταν το εφετείο δικάζει σε πρώτο βαθμό πλημμελήματα προσώπων που απολαμβάνουν ειδικής καθ' ύλην δωσιδικίας, τότε το εφέσιμο της ποινής φυλάκισης ορίζεται πάνω από τρεις μήνες. Άλλωστε για όσους ανάγουν σε υπέρτατο ερμηνευτικό εργαλείο την (υποτιθέμενη) νομοθετική βούληση το γεγονός ότι πρόσφατα ο νομοθέτης προχώρησε σε ρύθμιση του άλλου συναφούς θέματος του άρθρου 497 παρ. 6 παρέχοντας τη δυνατότητα αναστολής των αποφάσεων του

¹⁰ *άρθρα 96 και 97.*

¹¹ *όπως σημειώνει και η Ε.Συμεωνίδου-Καστανίδου στο περιοδικό Υπεράσπιση 1991, σελ.648.*

¹² *Βλ. περιοδικό Υπεράσπιση 1991, σελ. 643.*

τριμελούς εφετείου και του ΜΟΔ κατόπιν άσκησης έφεσης και εφόσον αυτά επιβάλουν ποινή φυλάκισης¹³, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα των νομοθετικών προθέσεων και κατευθύνσεων. Τα αδιέξοδα, στα οποία οδηγεί η άποψη της εξομοίωσης όλων των εγκλημάτων, φαίνονται ιδιαίτερα στην περίπτωση των πταισμάτων, τα οποία φέρονται προς εκδίκηση, (π.χ. λόγω συναφείας), στα ακροατήρια των τριμελών εφετείων. Η εφαρμογή του ορίου του ενός έτους θα είχε ως αποτέλεσμα οι συγκεκριμένες πταισματικές παραβάσεις να στερούνται, παντελώς και εκ των προτέρων, της δυνατότητας δευτεροβάθμιας κρίσης. Έτσι και αλλιώς πάντως και αυτή η θέσπιση ορίων για τη θεμελίωση του δικαιώματος υποβολής έφεσης δεν μπορεί να γίνει άκριτα αποδεκτή κάτω από το πρίσμα των Διεθνών Συμβάσεων για τα Δικαιώματα του Ατόμου, (τις οποίες έχει υπογράψει η χώρα μας)¹⁴, και των συνταγματικών επιταγών περί ισότητας.

Πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι, με αφορμή το συναφές θέμα (ήδη λυμένο de lege lata) της δυνατότητας ανασταλτικού αποτελέσματος της έφεσης κατά των αποφάσεων του τριμελούς εφετείου και του ΜΟΔ, όταν αυτά επιβάλλουν ποινή φυλάκισης, τμήμα της νομολογίας αλλά και της θεωρίας δέχεται την ερμηνευτική-διαπλαστική επέμβαση του δικαστή για την άρση της αοριστίας γύρω

¹³ με το νόμο 2145/93 (άρθρο 3, παρ. 11), γνωστόν ως πολυνομοσχέδιο, δίνοντας έτσι μια λύση σύμφωνη με τις πάγιες απόψεις της θεωρίας και σοβαρού τμήματος της νομολογίας.

¹⁴ Βλ. Στέργιου Αλεξιάδη "Ανθρώπινα δικαιώματα και ποινική καταστολή", εκδόσεις Σάκκουλα, 1990, Κων. Κωνσταντινίδη "Ποινικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια", εκδόσεις Σάκκουλα, 1987, και "Ανθρώπινα Δικαιώματα" (βασικές συμβάσεις) έκδοση του Ελληνικού τμήματος της Διεθνούς Αμνηστίας.

από το θέμα, θεωρώντας ότι "η διεργασία αυτή του δικαστού δεν συνιστά υποκατάσταση του νομοθέτη αλλά επιβεβλημένη υποχρέωση εφαρμογής νόμου σε περίπτωση εμφανίσεως περιπτώσεως, η οποία έχει ανάγκη ρυθμίσεως βάσει των ισχυουσών διατάξεων"¹⁵. Είναι προφανές ότι το κίνητρο και η δικαιολόγηση μιας τέτοιας επέμβασης στηρίζονται στην απλή διαπίστωση ότι η κακή ή ελλειπής διατύπωση του νόμου δεν μπορεί να παραβιάζει την αρχή της ισότητας. "Αν ο νομοθέτης δεν κατορθώνει να εκφρασθή - ίσως λόγω φόρτου εργασίας - αρκούντως σαφώς, δεν είναι έργο του δικαστού να καταδωρίζη εισιτήριο διατάξας φυλακάς"¹⁶.

Πέραν, όμως όλων αυτών, η παλαιότερη, άποψη υπαγωγής των πλημμελημάτων στη διετία των κακουργημάτων και νυν η πρόβλεψη του έτους, ως ελαχίστου ορίου, "παραδόξως παραβλέπει την εφαρμογή των αρχών αυτών, οι οποίες επιβάλλουν την υπέρ των κατηγορουμένων ευνοϊκή μεταχείριση κατά την εφαρμογή διαφόρων δικονομικών διατάξεων"¹⁷. Συνεπώς και αν ακόμη θεωρηθεί ασαφής η σχετική διάταξη ή εκτιμηθεί ότι υφίσταται νομοθετικό κενό, η προσφυγή στις αρχές *in dubio pro reo* και *in dubio pro mitiore*, (στο

¹⁵ Βλ. απόφαση ΕφετΑθηνών 416/1988, Πχρ.ΛΗ(1988), σελ.422.

¹⁶ Κατά τη γνωστή ρήση του Χωραφά, (Ποινικόν Δίκαιον, τόμος 1ος, εκδόσεις Σάκκουλα, έκδοση 9η, σελ.65), την οποία επικαλείται και ο Η. Αναγνωστόπουλος σε παρατηρήσεις του στην απόφαση ΑΠ 2/1989 Τμ. Στ., ΝΟΒ 1989, σελ. 765, όπου σχολιάζει, επιδοκιμάζοντας, την άποψη της μειοψηφίας, η οποία δέχεται τη δικαστική επέμβαση για την άρση της αδικίας.

¹⁷ Σύμφωνα με την θέση του εισαγγελέα Ι. Φραντζεσκάκη, στη μελέτη του στο ΝΟΒ 1988, σελ. 851 "Νομικές συνέπειες στις περιπτώσεις κακουργημάτων που χαρακτηρίζονται ως πλημμελήματα από τα αρμόδια δικαστήρια".

χώρο του δικονομικού και του ουσιαστικού δικαίου αντίστοιχα), οι οποίες αποτελούν δύο βασικούς άξονες ευθυγράμμισης του Ελληνικού ποινικού συστήματος¹⁸, είναι η μόνη διέξοδος.

Κάθε, λοιπόν, σχετική αμφισβήτηση λύεται με την εφαρμογή των παραπάνω αρχών. Στην προκειμένη περίπτωση, η υπέρ του κατηγορουμένου ερμηνεία οδηγεί στην αποδοχή της άποψης ότι το όριο της εφέσιμης ποινής προσδιορίζεται με βάση τον συνδυασμό του είδους του Δικαστηρίου και του είδους του εγκλήματος¹⁹. Άλλωστε σε κάθε περίπτωση, οι αμφιβολίες που μπορεί να γεννά ο νόμος δεν μπορούν να οδηγούν σε επιβάρυνση της θέσης του κατηγορουμένου ούτε δικαιολογούν επέλευση δυσμενών αποτελεσμάτων σε βάρος του²⁰.

Συνεπώς το όριο του ενός έτους σύμφωνα με το άρθρο 489 του Κ.Ποιν.Δικ. παρ.1, εδ. στ, αφορά αποκλειστικά όσα εγκλήματα εισήχθησαν ως πλημμελήματα αλλά χαρακτηρίστηκαν, [τελικώς], στην καταδικαστική απόφαση, ως κακουργήματα. Αποδοχή κάθε άλλης

¹⁸ Βλ. Β.Ι. Ζησιάδη "Η εφαρμογή της αρχής *in dubio pro reo* στα στάδια της ποινικής διαδικασίας", εκδόσεις Σάκκουλα, 1989, σελ. 11 επομ., (και γενικά σε ολόκληρο το πόνημα), και τις εκεί αναφερόμενες πηγές.

¹⁹ Την άποψη αυτή, (της εφαρμογής δηλ. της αρχής εν αμφιβολία υπέρ του κατηγορουμένου), ασπάζεται και ο Ν. Δακαναλάκης στα Π.Χρονικά ΛΕ(1985) σελ 1021. Άλλωστε, όπως τονίζει και ο Ι.Φραντζεσκάκης (ό.π.), η ανάλογη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων επιτρέπεται μόνον αν αυτή γίνεται *in bonam partem*, προς το συμφέρον του κατηγορούμενου, και όχι προς θεμελίωση ή επαύξηση του αξιοποίνου, άποψη με την οποία συμφωνεί και ο Γ. Σταθείας, Π.Χρονικά ΛΓ(1983) σελ. 100 επομ. και η Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (ό.π.)

²⁰ όπως επισημαίνεται και στην απόφαση 84/1991 του ΤριμΕφετΘεσσαλονίκης (ό.π.)

λύσης οδηγεί σε ακρότητες και κατάφωρη αδικία. Επειδή, όμως, το όλο θέμα είναι σοβαρό και δεν υπάρχει, (όπως θα έπρεπε), η αναγκαία ομοφωνία, (και η διάσταση αυτή λειτουργεί σε βάρος των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου), οφείλει ο νομοθέτης να προχωρήσει σε άμεση ρύθμιση του, έτσι ώστε η διασφάλιση της αρχής της ισότητας να προκύπτει και με μια απλή ανάγνωση της σχετικής διάταξης. Φαίνεται ότι ο, όσο το δυνατόν μεγαλύτερος, περιορισμός, (με τελικό στόχο την απάλειψη τους), των "αξιολογικών" στοιχείων από τα δικονομικά κείμενα και η πλήρης μετατροπή τους σε "περιγραφικά", είναι η μόνη διαδικασία, που μπορεί να εγγυηθεί την προστασία των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου αλλά και, γενικότερα, την τήρηση των Συνταγματικών επιταγών²¹.

²¹ Αφού και αυτή η ισχύς των παραπάνω αξιωμάτων *i.d.p.r.* και *i.d.p.m.*, τα οποία είναι άμεσα συνδεδεμένα με την αρχή της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων, με την αρχή *nullum crimen sine lege* και το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου, και τα οποία δέχεται σύμπασα η Ελληνική θεωρία και νομολογία, αμφισβητείται ευθέως "ενόψει του ότι η δίκη δεν είναι αποκλειστική υπόθεση του εκάστοτε κατηγορουμένου", σύμφωνα με την άποψη των Α.Κονταξή/Ν.Τσούτσα, Π.Χρονικά ΑΘ (1989) σελ. 272. Βεβαίως τέτοιου είδους απόψεις δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτές στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, αφού απηχούν αντιλήψεις άλλων εποχών, όταν ίσχυε η αρχή *pro societate*, την οποία εφήρμοζε και το ναζιστικό καθεστώς. Για αυτά βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Β.Ι. Ζησιάδη (ό.π.)

